

ELXANI, CƏLAİRİ,
TEYMURİ,
QARAQOYUNLU,
AĞQOYUNLU VƏ SƏFƏVİ
PADŞAHLARININ MÖHÜR
YAZILARI

SEAL INSCRIPTIONS OF ELKHANI,
JALAIRI, TEYMURI, QARA QOYUNLU,
AQ QOYUNLU AND SAFAVI KINGS

Elxan Quliyev Elkhan Guliyev

AMEA-nın Akademik Ziya Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutunun Şərq ölkələrinin
tarixşünaslığı şöbəsinin emi işçisi

Researcher of the Department of Historiography
of Eastern Countries of the ANAS Institute of
Oriental Studies named after acad.
Z. Bunyadov

Baku, Azerbaijan / Bakı, Azərbaycan

e-mail: elkhan2000@yahoo.com

Pages / səhifələr – 66-73

UOT
UDC: 9301

ORKID İD
ORCID ID:
0000-0002-9226-8877

DOI
<https://doi.org/10.59849/2788-9831.2023.6.66>

Daxil oldu
Received: 26.04.2023

Qəbul olundu
Accepted: 02.07.2023

Redaktə etdi
Edited by
Dr. Bayram Quliyev

Açar sözlər: Elxani, Cəlairi, Teymuri, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi, padşah, möhür

Xülasə:

Orta əsr Azərbaycan tarixinin tədqiqində əlyazma mənbələrin oxunulmasının nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu tarixçi alimlərə bəllidir. Əlbəttə ki, bu istiqamətdə tarixi sənədlərin də oxunularaq tədqiq edilməsi özünəməxsus yer tutur. Tarixi sənədlərin, o cümlədən fərmanların, divan sənədlərinin və şəxsi məktubların üzərinə vurulmuş möhürlər həmin sənədlərin kimliyini müəyyən etmək üçün mütləq oxunulmalı və onlara aydınlıq gətirilməlidir. Hər hansı bir möhürün yazısını oxuyan zaman əsasən onun kimə aid olduğu, yaranma tarixi, həmin şəxsin dövlət idarəçilik sistemində tutduğu vəzifənin müəyyən edilməsi, eləcə də möhürdəki digər simvolik yazılara aydınlıq gətirmək zəruri hesab olunur.

Hazırkı məqalədə əks etdirilən məlumat İranın tarixçi alimi Cahangir Qaim Məqami (1918-1981) tərəfindən yazılmış və 1971-ci ildə Tehranda çap olmuş "Tarixi sənədlərin öyrənilməsi işinə giriş" adlı kitabdan iqtibas və şərh edilmişdir. Qacarlar dövrünü tədqiq edən tarixçi alim Cahangir Qaim Məqami tarix ixtisası üzrə Ph.D dərəcəsini Fransanın Sarbonna universitetindən almış və 1966-1970-ci illərdə "Tarixi araşdırmalar" jurnalının baş redaktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Məqalədə bəzi dövrlərdə İran və Azərbaycan ərazilərində hakimiyyətdə olmuş türk və türkmən sülalələrinin padşahları, o cümlədən Elxani, Cəlairi, Teymuri, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvi hökmdarlarının möhür yazıları barədə məlumat verilmişdir. Həmin möhürlərin özü və yazıları Azərbaycan tarixşünaslığı üçün əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə onlardan bəzilərinin fotosəkillərini oxuculara təqdim etməklə yanaşı, həm də onların üzərindəki yazıları tərcümə və şərh etməyə çalışmışıq. Möhürlərin fotosəkillərini təqdim edərkən, çox yer tutmasını deyə onları kiçildilmiş formada vermək məcburiyyətində qalmışıq.

Keywords: Elkhani, Jalairi, Teymuri, Garagoyunlu, Aghgoyunlu, Safavi, shah, seal

Summary:

Historians are well aware of the importance of reading manuscript sources in the study of medieval Azerbaijani history. Of course, the reading and research of historical documents in this direction has a special place. Seals on historical documents, including decrees, court documents and personal letters, should be read and clarified in order to identify those documents. When reading the inscription of any seal, it is necessary to clarify to whom it belongs, the date of its creation, the position held by that person in the system of public administration, as well as other symbolic inscriptions on the seal.

The information contained in this article is quoted and commented on by the Iranian historian Jahangir Qaim Magami (1918-1981) and the book "Introduction to the Study of Historical Documents" published in Tehran in 1971. Historian Jahangir Qaim Magami, who studied the Gajar period, received his Ph.D. in

history from the University of Sarbonna, France, and from 1966 to 1970 was the editor-in-chief of the journal Historical Studies.

The article provides information about the seals of the kings of the dynasties that ruled in Iran and Azerbaijan, as well as Elkhani, Jalairi, Teymuri, Garagoyunlu, Aghgoyunlu and Safavi rulers. Since these seals and their inscriptions are important for Azerbaijani historiography, we have tried to translate and interpret the inscriptions on them, as well as to present readers with photos of some of them. When submitting photos of the seals, we had to give them in a reduced form so that they would not take up too much space.

Ключевые слова: Эльхани, Джалаири, Теймури, Гарагоюнлу, Аггоюнлу, Сефеви, шах, печать

Аннотация:

Историки хорошо осознают важность чтения рукописных источников в изучении средневековой азербайджанской истории. Безусловно, особое место в этом направлении занимает чтение и исследование исторических документов. Печати на исторических документах, включая указы, судебные документы и личные письма, должны быть прочитаны и разъяснены для идентификации этих документов. При чтении надписи любой печати необходимо уточнять, кому она принадлежит, дату ее создания, занимаемую этим лицом должность в системе государственного управления, а также другие символические надписи на печати.

Информация, содержащаяся в этой статье, цитируется и комментируется иранским историком Джахангиром Каимом Магами (1918-1981) и книгой «Введение в изучение исторических документов», изданной в Тегеране в 1971 году. период, получил докторскую степень. получил степень доктора истории в Университете Сарбонны, Франция, а с 1966 по 1970 год был главным редактором журнала «Исторические исследования».

В статье приводятся сведения о печатях царей династий, правивших в Иране и Азербайджане, а также правителей Эльхани, Джалаири, Теймури, Гарагоюнлу, Аггоюнлу и Сефеви. Поскольку эти печати и надписи на них важны для азербайджанской историографии, мы попытались перевести и интерпретировать надписи на них, а также представить читателям фотографии некоторых из них. При подаче фотографий тюленей нам пришлось давать их в уменьшенном виде, чтобы они не занимали слишком много места.

Giriş

Orta əsr Azərbaycan tarixinin tədqiqində əlyazma mənbələrin oxunulmasının nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu tarixçi alimlərə bəllidir. Əlbəttə ki, bu istiqamətdə tarixi sənədlərin də oxunularaq tədqiq edilməsi özünəməxsus yer tutur. Tarixi sənədlərin, o cümlədən fərmanların, divan sənədlərinin və şəxsi məktublارın üzərinə vurulmuş möhürlər həmin sənədlərin kimliyini müəyyən etmək üçün mütləq oxunulmalı və onlara aydınlıq gətirilməlidir. Hər hansı bir möhürün yazısını oxuyan zaman əsasən onun kimə aid olduğu, yaranma tarixi, həmin şəxsin dövlət idarəçilik sistemində tutduğu vəzifənin müəyyən edilməsi, eləcə də möhürdəki digər simvolik yazılara aydınlıq gətirmək zəruri hesab olunur.

Hazırkı məqalədə əks etdirilən məlumat İranın tarixçi alimi Cahangir Qaim Məqami (1918-1981) tərəfindən yazılmış və 1971-ci ildə Tehranda çap olmuş “Tarixi sənədlərin öyrənilməsi işinə giriş” adlı kitabdan iqtibas və şərh edilmişdir. Qacarlar

dövrünü tədqiq edən tarixçi alim Cahangir Qaim Məqami tarix ixtisası üzrə Ph.D dərəcəsini Fransanın Sarbonna universitetindən almış və 1966-1970-ci illərdə “Tarixi araşdırmalar” jurnalının baş redaktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Müəllif sözügedən tədqiqat işində tarixi sənədlərin növləri, onların tərkib hissələri, sənədlərin oxunma metodları və s. mühüm məsələlərə aydınlıq gətirdikdən sonra, kitabın lap sonunda bəzi dövrlərdə İran və Azərbaycan ərazilərində hakimiyyətdə olmuş sülalələrin padşahları, o cümlədən Elxani, Cəlairi, Teymuri, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvi hökmdarlarının möhür yazıları barədə mühüm məlumat vermişdir. Həmin möhürlərin özü və yazıları Azərbaycan tarixşünaslığı üçün əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə onlardan bəzilərinin fotosəkillərini oxuculara təqdim etməklə yanaşı, həm də onların üzərindəki yazıları tərcümə və şərh etməyə çalışmışıq.

1. ELXANİLƏR

1-1. Güyük xanın (hc.644-646/m.1246-1248) “Al tamğa”sı (tuğra basılmış fərman)

Sözügedən möhür Güyük xanın papaya yazdığı məktubunun üzərinə vurduğu möhürdür (şəkil No 1). Amma təəssüflər olsun ki, onun üzərindəki yazıları oxuya bilmirik. Şəkil (Qaim Məqami, 1971: 348).

1-2. Arqun xan (hc.683-690/m.1284-1291)

Bu möhür Elxanilər dövründən bu günümüzə qədər gəlib çatmış ən qədim möhür hesab olunur. Sözügedən möhür Arqun xan tərəfindən Fransanın padşahı Filipp le Bel (Philipp IV le Bel, 1268-1314) yazılmış məktubun üzərinə vurulmuşdur (şəkil No 2). Həmin məktubun orijinal nüsxəsi isə Paris Milli Arxivdə AE, III, 202 No-ilə saxlanılır. Möhürün içindəki yazılar Çin dilindədir və bu yazını oxuyan Abel – Remusat onun məzmunu və mənasını aşağıdakı kimi göstərir: “Səltənət naibliyinin sonuncusu və millətlərə əminamanlıq bəxş edən” (fransızca: Sceau du ministre d'Etat (Aide du royaume) pacificateur des Peulbes) (Qaim Məqami, 1971: 348).

1-3. Qazan xan (hc.694-703/m.1295-1304)

Bu möhür (şəkil No 3) Qazan xan tərəfindən Vatikan sarayına yazılmış

məktubun üzərinə vurulmuş və uyğur xətt ilə yazılmışdır. Qazan xanın bu möhürü dörbucaqlı şəkildədir, amma təəssüflər olsun ki, onun içindəki yazıları oxumaq mümkün olmayıb (Qaim Məqami, 1971: 351).

1-4. Olcaytu Xudabəndə (hc.703-716/m.1304-1316)

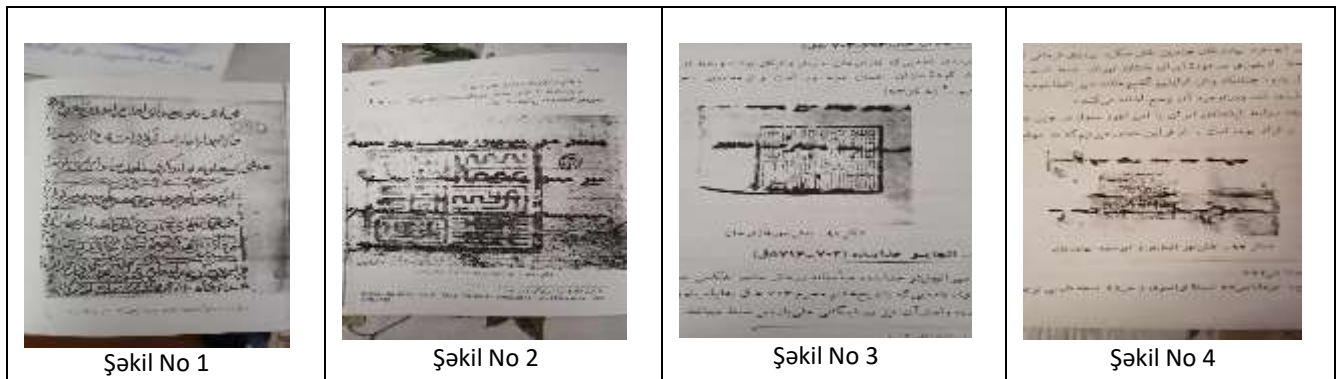
Təəssüflər olsun ki, hal-hazırda Olcaytu xanın möhürünün fotosəkili bizdə yoxdur, amma məlumdur ki, hicri tarixilə 704 (m.1304)cü ildə Fransanın padşahı Filipp le Belə yazılmış məktubun üzərinə vurulmuş və məktubun orijinal nüsxəsi də Paris Milli Arxivdə saxlanılır. Sözügedən möhürün yazıları Çin xətt ilə yazılmış və Abel Remusat (Jean-Pierre Abel-Rémusat) tərəfindən aşağıdakı kimi tərcümə edilmişdir: “Ali fərmana əsasən, imperatorun vərəsesinin möhürü, ...”. Paul Pelliot “Tehran muzeyində saxlanılan bir neçə tarixi sənəd” adlı məqaləsində Əbu Səidin möhürü haqda yazır: “Onun möhür yazıları Olcaytu xanın möhür yazıları kimidir”. Bu baxımdan Olcaytu xanın möhürünü tanımaq üçün Əbu Səidin möhürünə müraciət etmək olar (Qaim Məqami, 1971: 351-352).

1-5. Əbu Səid Bahadır xan (hc.716-736/m.1316--1335)

Əbu Səid Bahadır xana aid olan möhürü (şəkil No 4) hc.720 (m.1320)-ci il tarixdə Uyğur xətti ilə yazılmış fərmanın üzərində görürük. Bu fərman Tehrandə yerləşən “İranda Qədim Tarix Muzeyi”ndə saxlanılır. Paul Pelliot bu möhürün yazısını barədə bundan əvvəl də dediyimiz kimi, Olcaytunun Fransanın padşahı Filipp le Belə yazdığı məktubun üzərinə vurulmuş möhürünə bənzəyir və məsələni izah edərək yazır: “Baxmayaraq ki, Əbu Səidin dövründə Elxanilər ilə Çin arasında əlaqələr əvvəlki kimi davam edirdi, amma bəzi məlumatlardan aydın olur ki, sözügedən hökmdar taxta əyləşəndən sonra Pekindən yeni möhür göndərilməmiş və buna görə də Əbu Səid taxta çıxandan sonra dörd il müddətinə özündən əvvəlki padşahın

möhüründən istifadə etmişdir” (Qaim Məqami, 1971: 353).

Dördbucaq şəkində olan bu möhürün dörd guşəsində isə “Xüləfai-Raşidin”, yəni Əbu

2. CƏLAİRİLƏR

2-1.Sultan Əhməd ibn Uveys (hc.784-813/m.1382--1410)

Cəlairilər sülaləsindən olan padşahların möhür (şəkil No 5) və onun yazılarından əlimizdə olanı yalnız Sultan Əhməd ibn Uveysə aiddir. Sözügedən dövrün qaydalarına uyğun olaraq bu möhür Şeyx Sədrəddin Səfəvi adına olan fərmanın üzərinə bir neçə dəfə vurulmuşdur. Bu fərmanın orijinal nüsxəsi Paris Milli Kitabxanasında Suppl. Pers . 1360 No- ilə saxlanılır. Kufi xətt ilə yazılmış bu möhür və yaxud “al tamğa”nın forması dördbucaq şəklindədir və ölçüsü 12.5x12.5 sm təşkil edir. (“Al tamğa” sözünün mənası Al = qırmızı, Tamğa = möhür deməkdir – E.Q). Bu möhürlər qırmızı rəngli mürəkkəbə boyanaraq padşah fərmanları, hökmlər və məktublara vurulurdu. Sözügedən möhürün üzərindəki yazı dörd sətirdən ibarətdir və Məhəmməd Qəzvini onu aşağıdakı kimi oxumuşdur:

ال اله ال هلال محمد رسول هلال اربله بالهدى و دين الحق « ليظهره على
الدين كله و كثر باهل شهيدا و ما الاصر عند الله العزيز الحكيم نى برزة
تسوع و خمسين و بعمائة و صلى هال «على سيدنا محمد

Möhürün haşiyə hissəsində isə aşağıdakı yazı həkk olunmuşdur:

ال اله ال هلال وحده ال شريك له، له الملك و له الحمد هني « و
بميت و هو حى ال يموت بنيه اخير و هو على كل نبي «ؤذير
نعم المولى و نعم الوكيل

Bəkr, Ömər, Osman və Əlinin adı həkk edilmişdir.

Bu möhürü Arqun xan və Sultan Əhmədin möhürləri ilə müqayisə edən zaman görürük ki, Cəlairilər öz tamğalarını Elxanilər sülaləsinə aid olan tamğalara oxşadırdılar (Qaim Məqami, 1971: 353-354).

3. TEYMURİLƏR

3-1.Əmir Teymur (hc.782-808/m.1380--1405)

Teymurilər dövrünə aid möhürlərdən əlimizdə olanı yalnız Əmir Teymurun möhürüdür (şəkil No 6). Bu möhürün yazısında aşağıdakı sözlər həkk olunub: “رامنى”. Həmin möhür Fransa padşahı altıncı Karla (1368-1422) yazılmış məktubun aşağı hissəsinə vurulmuşdur. Məktubun orijinal nüsxəsi Paris Milli Arxivdə AE, III. 204 No- ilə saxlanılır (Qaim Məqami, 1971: 353-354).

4. QARAQOYUNLULAR

4-1.Cahanşah Qaraqoyunlu (hc.841-872/m.1437--1467)

Qaraqoyunlu padşahlarına aid olan möhürlərdən yalnız Cahanşahın möhürü (şəkil No 7) barədə məlumat əldə edə bilmişik və möhürün yazısı aşağıdakı kimidir:

«م عدل ملك جه الاشراه – من ظلم ملك» (tərcümə: ن

Kim ədalətli olarsa, Cahanşaha padşahdır – kim zülm və sitəm edərsə, həlak olar). Biz bu sənədi 1956-cı ildə Dəməşqdə çap olunmuş Jean Aubin adlı iranşünas alimin “Ağqoyunlulardan qalmış bir neçə sənəd

haqqında” adlı əsərindən götürmüşük (Qaim Məqami, 1971: 355-356).

4-2.Həsən Əli ibn Cahanşah (hc.772-874/m.1371--1470)

Həsən Əlinin möhür yazıları çox sadədir və orada yalnız onun adı, atasının adı və taxta əyləşdiyi tarix qeyd olunmuşdur (Qaim Məqami, 1971: 356). Bu yazı aşağıdakı kimidir:

«حسین علی بن سلطان جه انشاه سزه ٢٧٨»

Tərcümə: Həsən Əli Sultan oğlu Cahanşah – hc.872

ان هلا ناصر بالعدل و الرحمان، ی غیب بن حسن بن علی «» بن علمان

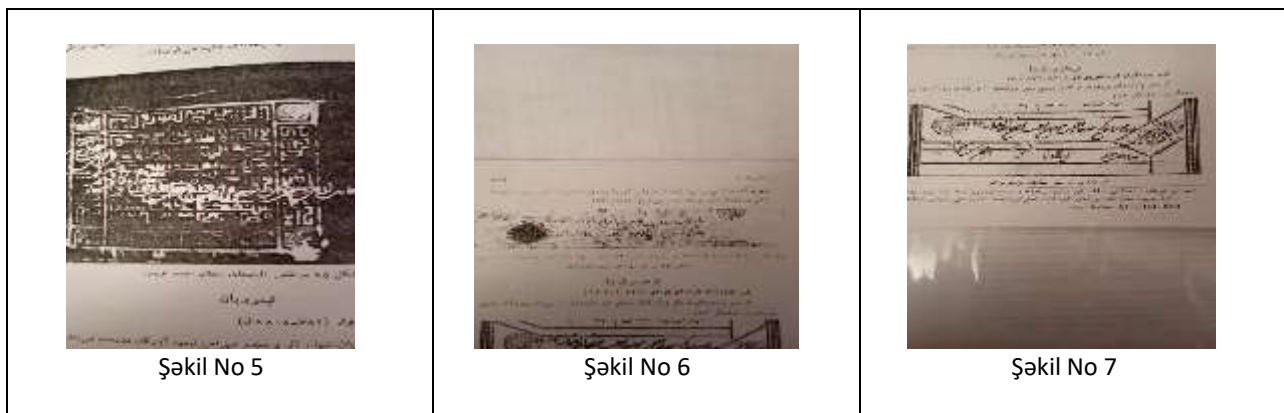
Tərcümə: Həqiqətən, Allah ədalətli olanlara və yaxşılıq edənlərə yardım edəndir – Yaqub ibn Həsən ibn Əli ibn Osman

B-Digər bir möhür isə hc.892 cəmədiyül-əvvəl ayının dördü (m. 9 mart 1487)-ci il tarixli fərmanın üzərinə vurulmuş və yazıları aşağıdakı kimidir:

«مر آنکه جازب اهل خدا رنگه دارد خدایش در همه حال از بال رنگه دارد» - ی غیب بن حسین ٢٩٨

Tərcümə: Paytaxt Təbriz- Allah bəndələrinin

دارالسلطه تبریز

AĞQOYUNLULAR

5-1.Uzun Həsən (hc.883-887/m.1478-

1482) Uzun Həsənin möhürü (şəkil No 8)

hc.875 zilqədə ayı (m.1471)-ci il tarixli fərmanın aşağı hissəsinə vurulmuşdur və yazıları aşağıdakı kimidir:

«الوائق الملک الرحمان - حسین بن علی بن علمان»

Tərcümə: Rəhman Allahın etimad etdiyi şəxs – Həsən ibn Əli ibn Osman

(Qaim Məqami, 1971: 356).

5-2.Yaqub Bəy ibn Uzun Həsən (hc.884-896/m.1479-1491)

A-Yaqub bəyə aid olan möhürlərdən biri hc.884 ramazan ayının 15 (m. 9 dekabr 1479)-cu il tarixli fərmanın üzərinə vurulmuş möhürdür və yazıları aşağıdakı kimidir:

tərəfini saxlayan insanları Tanrı özü bütün hallarda bələdan amanda saxlayar – Yaqub ibn Həsən

(Qaim Məqami, 1971: 356).

5-3.Rüstəm Bəy ibn Məqsud ibn Uzun Həsən (hc.897-902/m.1492-1496)

Rüstəm bəydən yalnız bir möhür (şəkil No 9) günümüzə gəlib çatmışdır və o da hc.878 zəl-qədə ayının 8 (m. 5 aprel 1474)-cü il tarixli fərmanın üzərinə vurulmuş və yazıları da aşağıdakı kimidir:

و من رزناه ما رزنا حسین رستم بن مؤمود بن «» سلطان حسین

Tərcümə: “Gözəl ruzi verdiyimiz şəxs, Rüstəm ibn Məqsud ibn Sultan Həsən” (Qaim Məqami, 1971: 357).

5. SƏFƏVİLƏR

6-1.Şah İsmayıl Səfəvi Bahadır xan (hc.907-930/m.1502-1524)

I Şah İsmayılın armud şəkilli möhür (şəkil No 10) yazıları aşağıdakı kimidir:

«احمد صل علی محمد مصطفی و علی المرتضی و حسن
رضی و حسین شهید کربلا، زین العابدین، محمد باقر، علی بی، علی زئی،
حسن عسکری، محمد مهدی، الیابد اسماعیل
«بن حیدر صری ۱۹»

Tərcümə: “Allahım, Məhəmməd Mustafaya, Əli Mürtəzaya, Həsən Rəziyə, Hüseyin şəhidi-Kərbəlaya, Zeynul-Abidinə, Məhəmməd Baqirə, Əli Təqiyə, Əli Nəqiyə, Həsən Əsgəriyə, Məhəmməd Məhdiyə salam və salavatın olsun!”(Qaim Məqami, 1971: 358).

6-2.I Şah Təmasib (hc.930-984/m.1524-1576)

Şah Təhmasibdən bir neçə möhür gəlib dövrümüzdə çatmışdır, onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

A) Dairəvi şəkilli möhür:

Ortasında: «بند شاه والیت طهماسب» -

“Vilayətin padşahının qulu Təhmasib”.

Haşiyə hissəsində:

محمد المصطفی علی المرتضی حسن الرضا حسین الشریح « علی زین
العابدین محمد الباقر جعفر الصادق موسی کاظم علی بن موسی
د

الرضا محمد البقی علی البقی حسن العسکری. «محمد مهدی

Tərcümə: “Məhəmmə əl-Mustafa Əli əl-Mürtəza Həsən ər-Rza Hüseyin əş-Şəhid əla Zeynul-Abidin Məhəmməd əl-Baqir Cəfər əs-Sadiq Musa əl-Kazim Əli ibn Musa ər-Rza Məhəmməd ət-Təqi Əli ən-Nəqi Həsən əl-Səgəri Məhəmməd əl-Məhdi”.

Bu möhürdən, eyni yazılarla və yalnız həkkaklıq baxımından bir-birindən az fərqli olan üç möhür müşahidə edilməkdədir. Rabino

onlardan ikisinin fotosəkilini öz kitabında vermişdir (Şəkil No 11). Biz isə onun üçüncüsünü “Matinadaran” kitabında tapmışıq (Matinadaran, c.1, fərman 12) – (Qaim Məqami, 1971: 358-359).

A) Şah Təhmasibə aid olan dördüncü möhürün (şəkil No 12) yazıları isə aşağıdakı kimidir:

Yuxarı hissəsində: «لال محمد، علی» - Allah, Məhəmməd, Əli

Orta hissəsində: «بند شاه والیت طهماسب» - “Vilayətin padşahının qulu Təhmasib”.

Aşağı hissəsində: «مهر مبروده دیوان»

C)Beşinci möhürün yazıları belədir: «سلطان
کشور دین طهماسب شاه عادل»

Ç) Dördbucaq şəkilli və böyük olan Altıncı möhürün yazıları (şəkil No 13):

Üç tərəfdə: «لال محمد علی»

Orta hissədə: «بند شاه والیت طهماسب ۳۶۹»-

“Vilayətin padşahının qulu Təhmasib 963”.

Haşiyə hissəsində:

چون نامه جرم ما بهم پیوده اند
بریند و بیزان عمل
سزجیدد

پش از همه کس گناه ما بد ولی
ما را به محبت علی
بخشیده اند

Tərcümə:

Elə ki, bizim nameyi-əməlimiz bağlandı,

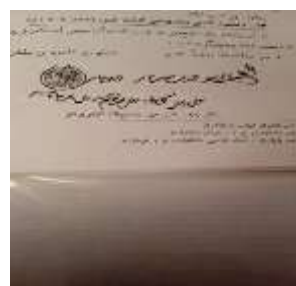
Aparıb əməl mizanında tərəzulandı

Hamıdan çox bizim günahımız vardı,

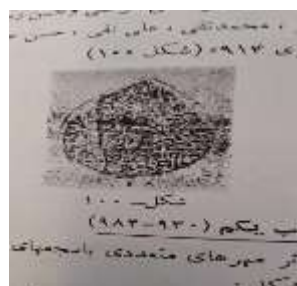
Amma Əlinin məhəbbəti bizi qurtardı

Şəkil No 8

Şəkil No 9

Şəkil No 10

Şəkil No 11

A) Armud şəkilli yeddinci möhürün (şəkil No 14) yazıları aşağıdakı kimidir:

Yuxarı hissədə: «لال – محمد - علی»

Orta hissədə: «بنده شاه والیت طهماسب - ۶۴۹» -
“Vilayətin padşahının qulu Təhmasib 946”.

Haşiyə hissəsində:

بنده بدرزه لطف | همراهی ما
چرخ بر دوش گد
غاش به شاهی ما

Tərcümə:

Sənin lütfün bizi müşayiət edərsə,

Bizim şahlıq yəhərimiz çərxi fələyi çiyinə

alar

(Qaim Məqami, 1971: 360-361).

6-3.Sultan Məhəmməd Xudabəndə (hc.985-996/m.1577-1588)

Sultan Məhəmməd Xudabəndənin möhür (şəkil No 15) yazıları aşağıdakı kimidir:

Yuxarı hissədə: «Allah, Məhəmməd, Əli»

Orta hissədə: «شاه والیت سلطان محمد بن - طهماسب» -
“Vilayətin padşahının qulamı Sultan Məhəmməd ibn Təhmasib”.

Haşiyə hissəsində: Hansısa bir şeirin bir beytidir, amma onun iki misrasını oxumaq mümkün olmadı:

غای حوال امیر الجوزئیم .....

ز جان و دل غالم کمترینم .....

Tərcümə:

Movla Əli, Əmirəlmöminimdir

Canı-dildən onun ən kiçik qulamıyam

(Qaim Məqami, 1971: 361).

6-4. Şah Abbas (hc.996-1038/m.1588-1628)

Şah Abbasdan bizə gəlib çatmış dörd möhür mövcuddur və onlardan yalnız ikisinin fotoşəkili vardır:

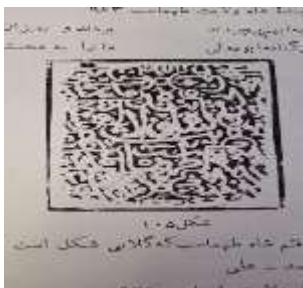

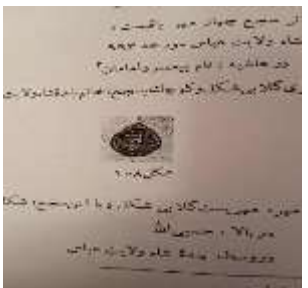
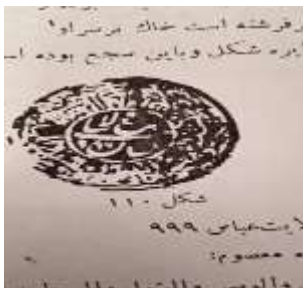
A) «بنده شاه والیت عباس مورخ ۴۹۹» -

“Vilayətin padşahının qulamı Abbas hc.994/m.1586”.

Haşiyə hissəsində:

محمد المصطفي علي المرتضى حسن الرضا حسن الشهيد « علي زين
العابدین محمد الباقر جعفر الصادق موسى الكاظم علي بن موسى الرضا
محمد لقي علي ابي الحسن العسکری. » محمد المهدي

Tərcümə: “Məhəmmə əl-Mustafa Əli əl-Mürtəza Həsən ər-Rza Hüseyin əş-Şəhid əla Zeynul-Abidin Məhəmməd əl-Baqir Cəfər əs-Sadiq Musa əl-Kazim Əli ibn Musa ər-Rza Məhəmməd ət-Təqi Əli ən-Nəqi Həsən əl-Səgəri Məhəmməd əl-Məhdi”.

 <p>Şəkil No 12</p>	 <p>Şəkil No 13</p>	 <p>Şəkil No 14</p>	 <p>Şəkil No 15</p>
 <p>Şəkil No 16</p>	 <p>Şəkil No 17</p>		

B) Armud şəkilli kiçik möhürün (şəkil No 16) yazıları aşağıdakı kimidir:

«خانم بید شاه والوت ۹۹۹» - Vilayət padşahının xatəmsazı hc.99/m.1588.

C) Dairəvi şəkilli möhürün (şəkil No 17) yazıları aşağıdakı kimidir:

Orta hissədə: «بند شاه والوت عباس ۹۹۹» - “Vilayətin padşahının qulamı Abbas hc.994/m.1586”.

Haşiyə hissəsində on dörd məsumun adları:

الحم صل على النبي و الوصي و ابول و الربطين و «الرجاد و البازر و الصادق و الكاظم و الرضا و النبی و «الزکی و الزکی و المعدی

Tərcümə: “Allahım, Nəbiyə və Vəsiyə və Bətula və Sibtaynə və Səccada və Sadiq və Kazimə və Rzaya və Təqiyə və Nəqiyə və Zəkiyə və Məhdiyə salam və salavat olsun!”

(Qaim Məqami, 1971: 362-363).

Nəticə:

Göründüyü kimi, orta əsrlərdə Azərbaycan ərazilərində hakimiyyətdə olmuş sülalələrin hökmdarları öz möhürlərini əsasən

fərmanlar, hökmlər və xarici ölkələrin yüksək rütbəli dövlət məmurlarına yazdıqları məktublarnın üzərinə vurmuşlar. Bəhs edilən dövrün möhürlərinin yazıları müxtəlif xətt və dildə, o cümlədən Çin, Uyğur, Ərəb, Fars dillərində yazılırdı. Məqalədən bu da aydın olur ki, həmin möhürlərin bəziləri Çində hazırlanırdı. Barəsində məlumat verdiyimiz möhürlərin vurulduğu tarixi sənədlərin orijinal nüsxələri əsasən xarici ölkələrin, o cümlədən Fransa və bədnam “qonşu” Ermənistan (Matinadaran) arxivlərində saxlanılır. Padşahlara aid olan bu möhürlərin haşiyə yazılarından onların hansı din və məzhəbə etiqad etdiyini müəyyən etmək mümkün olur. Bəzi möhürlərin haşiyə yazılarında hətta hansısa şeirdən götürülmüş bir beyti görürük. Bu isə bizə imkan verir ki, hakim dairə və saray əhlinin dünyagörüşünü nisbətən dəqiq şəkildə müəyyən edə bilək. Odur ki, tarixi araşdırmaların daha effektiv aparılması üçün yazılı mənbələrlə yanaşı, həm də tarixi sənədlərin və onların üzərində olan möhürlərin oxunulması zəruri hesab olunur.

ƏDƏBİYYAT

سر هنگ دکنر جه انگور قانم ملامی، ملامی یی بر شناخت ارزاد نارخی، بلسله انشارات از چمن آثار ملی، نهران، ۳۰۵، ۰۰۵۳۱ ص

Quliyev Elxan, XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanda elm və mədəniyyət (Farsdilli mənbələrəsasınd), AMEA Elm Tarixi İnstitutu, “Elm və təhsil”, Bakı 2021, 266 s.

Vaqif Piriyev, Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə, Bakı- «Nurlan»-2003, 456 s.

صغری اسماعیلی، کتاب بیکه ۱۵ و مهر های دوره صنوی، سازمان میراث فرهنگی، پژوهش‌کنده زبان و گویش، 1385، 190ص

مهر شاهان صنوی (شکل، نقش و مضمون)، فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، دوره 7، شماره 12، سال 1989

